
UDK 821.163.41/.42(497.6).09 Andrić I.

821.163.4.09 Andrić I.

Izvorni znanstveni članak

Primljen 6. XI. 2011.

IVAN BOŠKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

boskovic@ffst.hr

KNJIŽEVNE KRITIKE RANOGA ANDRIĆA

Sažetak

Kao jedno od naših najistaknutijih književnih imena Andrić je od najranijih dana privlačio pozornost. Bilo da je riječ o pjesničkim prozama ili pak pripovijetkama, biranim je riječima apostrofirana težina njegove pojave. U književnosti, koja je kritički provjerila i osvjetlila sve stranice Andrićeva opusa, književna se kritika spominje rjeđe. U ovome je radu naglasak na kritikama i osvrtima što ih je Andrić pisao na stranicama Književnoga juga, Vihora i drugih glasila do 1925. godine. Iako njihov broj nije znatan niti pak dostatan za književno-povijesnu ocjenu, snaga uvida u književno djelo, način iznošenja kritičkoga mišljenja i samosvojnost književnoga izraza uvjeravaju kako nije riječ tek o usputnome piščevu zanimanju, tim više što neke ocjene još i danas imaju obvezujuću težinu.

Ključne riječi: *Andrić, književna kritika, Književni jug, Vihor, kritičko mišljenje*

o. U ovome radu zanimanje je usmjereno na Andrićeve književne kritike što ih je pisao u ranoj fazi svojega književnog djelovanja. I dok je o toj fazi njegova književnog djela/djelovanja napisano vrijednih književno-kritičkih studija i stranica,¹ to se baš i ne može reći za Andrićev kritički rad.²

Pod pojmom Andrićeva ranoga djela predmnijeva se razdoblje od 1911. do 1920./1921. godine. Tada se Andrić oglašava lirikom, najprije u sarajevskoj *Bosanskoj vili* 1911. godine ritmičnom prozom *U sumrak* te pjesmom slobodnoga stiha „Blaga i dobra mjesečina“. U isto vrijeme Andrić surađuje još i u *Vihoru* (listu radikalnih jugoslavenskih nacionalista) 1914. godine, a dio pjesničkoga rada našao je svoje mjesto u jednoj od najistaknutijih hrvatskih antologija, Wiesnerovoj *Hrvatskoj mladoj lirici*.³ Od pjesama koje su u nju uvrštene „Potonulo“ pripada ritmiziranoj prozi, dok su ostale pisane slobodnim stihom.

Ovu dionicu u Andrićevu životu i književnome djelovanju Marinković naziva lirskom, a kao razlog navodi nekoliko argumenata. Prvi je taj što je do 1920./1921. Andrić objavio najveći dio poezije, drugi je to što su izišle dvije knjige pjesničke proze (*Ex Ponto*, 1918. i *Nemiri*, 1920.) koje su polučile „izvanredan uspjeh kod čitalačke publike“ i „utvrdile književnu reputaciju“ pa će Crnjanski⁴ „najaviti dolazak nove zvijezde jugoslovenske književnosti“.⁵ Treći razlog Marinković nalazi u činjenici da je lirska komponenta izražena i u ostalim žanrovima iz toga razdoblja, što

1 DUŠAN MARINKOVIĆ, *Rano djelo Ive Andrića*, HFD, Zagreb, 1986.; FRANJO GRČEVIĆ, *Simbolizam, ekologija, eshatologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.; BRANKO MILANOVIĆ, „Andrićevi književni počeci“, *Putevi*, Banja Luka, br. 5, 1962.; BRANKO MILANOVIĆ, „Duh i priroda Andrićevih prvih knjiga“, *Putevi*, Banja Luka, 1964.; ALEKSANDAR PETROV, „Rani Andrić i rani Crnjanski“, *Književne novine*, br. 302, 27. V. 1967.; *Kritičari o Ivi Andriću*, priredio Petar Džadžić, Beograd, 1962.

2 Spominjemo tek nekoliko priloga: RADOVAN VUČKOVIĆ, *Velika sinteza o Ivi Andriću*, Svjetlost, Sarajevo, 1974., str. 41. – 50.; BRANKO MILANOVIĆ, *Andrićeva esejistika i njegovo književno delo* (disertacija); IVO TARTALJA, „Eseji i zapisi Iva Andrića“, *Ivo Andrić*, zbornik Instituta za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962.

3 U *Hrvatskoj mladoj lirici* zastupljen je pjesmama: „Lanjska pjesma“, Strofe u noći: „Prolaznost“, „Tragedija“, „Tama“, „Potonulo“, „Jadni nemir“, „Noć crvenih zvijezda“.

4 MILOŠ CRNJANSKI, „Ivo Andrić: Ex Ponto“, *Književni jug*, god. II (1919.), br. 8, str. 367.

5 F. GRČEVIĆ, *n. dj.*, str. 118. – 119.

se ponajbolje vidi usporedbom s novelističkim i pripovjedačkim radom koji slijedi.

Za razumijevanje ove teme treba navesti nekoliko činjenica koje podrobnije osvjetljavaju Andrićevu onodobnu književnu i kritičku djelatnost.

Početak raspada Monarhije Andrić dočekuje u Splitu gdje zajedno s brojnom projugoslavenski orijentiranom mladeži⁶ dopada zatvora,⁷ najprije u Splitu, a potom u Šibeniku i Mariboru, odakle je otpušten pa interniran u Ovčarevo, a onda u Zenicu. Godine 1917. Andrić dolazi u Zagreb. U historiografiji se često ističe da je Zagreb bio pozornica onodobnih političkih događaja u kojem su, nakon carske amnestije 1917., utočište našli mnogi akteri predratnih političkih zbivanja, ponajviše pripadnici napredne i nacionalističke mladeži. Uz postojeće listove (strossmayerovski *Obzor* i starčevićansku *Hrvatsku državu* te čistopravašku *Hrvatsku* i seljački *Dom...*) 1918. dolazi do pokretanja *Književnoga juga – glasila jugoslovenske nacionalne omladine*, čiji su urednici bili Niko Bartulović i Branko Mašić. Riječ je o časopisu koji je, kako se dalo pročitati, „naše narodno jedinstvo potpuno i posve proveo i u književnosti“.

O tome što je *Književni jug* doista predstavljao možda najbolje svjedoči komentar u *Novome dobu*:

Književni jug prvi opet uvagja zabranjenu ćirilicu, prvi publikuje srbijske pisce i smiono ističe jugoslovenstvo i narodno jedinstvo kao cilj svoga rada. U prvom broju (I.I.1918.) odmah, Bartulović ističe veru u pobjedu narodne stvari, V. Čorović slavi Milutina Bojića, Tresić peva svog prokosnog „Ikara“, Nazorova „Majka Margarita“ seća se Majke Jugovića, a list reproducira na čelu Meštrovića. Narod je odmah razumeo stvar i odaziv je bio ogroman: „Knj. Jug“ štampao se u 5000 primeraka, kao ni jedna naša revija do tada, i vršio ogroman uticaj na raspoloženje duhova.⁸

6 Za razumijevanje navedenoga vremena zanimljiva je knjiga OSKARA TARTAGLIE *Veleizdajnik*, tiskara i litografija C. Albrecht, Zagreb – Split, 1928. Također i NIKO BARTULOVIĆ, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, izdanje Direktorijuma Orjune, Split, 1925., kao i njegov „dokumentaristički“ roman *Na prelomu*, Narodna štamparija, Beograd, 1929.

7 O tome je Andrić ostavio svjedočanstvo u zapisu „Prvi dan u splitskoj tamnici“, *Pobeda*, VI (1926.), br. 15, str. 3.

8 BORIS NIKOLIĆ, u: *Novo doba*, 17. srpnja 1918. Također: N. BARTULOVIĆ, *n. dj.*, str. 73.

Uz Niku Bartulovića i Branka Mašića kao urednici javljaju se i Vladimir Ćorović, Miloš Crnjanski i Ivo Andrić, a od suradnika, između ostalih, (Božo) Lovrić, L. Vojnović, Lj. Wiesner, N. Polić, Tresić-Pavičić, Car Emin, I. Sekulić, D. Šimunović, B. Vodnik, J. Demetrović, Zofka Kveder, U. Donadini, Lj. Micić, V. Lunaček, T. Ujević, V. Čerina i drugi. Uz urednički posao Andrić je u *Književnome jugu* objavio nekoliko pjesama (*Ex Ponto*: „Povratak“, „San“, „Crveni listovi“, *Ritmi bez sjaja*: „Marta mjeseca“, „San o Mariji“, „Svitanje“), prozu *Đerzelez na putu* i *Đerzelez u Hanu* te znakovit broj kritičkih članaka i osvrtu na domaće i strane knjige. Sličnim člancima Andrić je surađivao i u drugim periodikama toga doba, što nas motivira da razmotrimo i njegov književno-kritički rad. Iako stoji činjenica da taj Andrićev rad nije izazvao zanimanje književne znanosti i nije bio predmetom posebnih razmatranja, zasigurno se ne može govoriti tek o usputnoj marginaliji u njegovu rukopisu. Naprotiv, riječ je o zanimljivoj dionici koja obogaćuje njegov svekoliki književni identitet i znakovito uvećava ionako velike književne identitetske sastavnice. Tim više što je Andrić bio svjestan značenja toga svojeg rada, što potkrjepljuje i komentar napisan u povodu jednoga njegova kritičkog osvrta. Pišući naime o knjizi *Posljednji Nenadić* Andre Kovačevića, Andrić piše:

Najpre jedan bljutav osjećaj, a onda ljutnja, da se je sve to moralo čitati. Ovaj zadocnjeli roman, siv, tone u sivosti cijelog niza istorodnih djela što ih čitasmu. To su antipatična prenemaganja, beskrvna nemoćnička pričanja o nemoćnicima, otužne istorije naraštaja, koji su na prstima prošli kroz život; smiješna rabota. [...] Ono malo socijalne i političke pozadine je blijedo i karikaturalno. [...] Teško je razumljivo da se danas pišu ovakve knjige, a nerazumljivo je da se izdaju. Ako ikom, a ono su nama Hrvatima nepotrebna ova nagvaždavanja, jer se nema što tražiti od tih neinteresantnih Nenadića, Dobričića, Jadikovaca, Siročića, koji se vuku kroz život kao prebijeni, a cio vijek im ispuni nekoliko lumperaža, tri ispita, dvije skupštine i jedna ljubav.⁹

Odveć kritički ton i karakter Andrićevih riječi nije prošao neprimijećeno. U listu *Pravaš* slijedio je odgovor:

⁹ „Andro Kovačević, *Posljednji Nenadić*“, *Vihor*, Zagreb, god. I (1914.), br. 8, str. 157.

Potpisuje se zvučno: Ivo Andrić, kao Ivo Vojnović ili Ivo Ćipiko. Kritičar je. Smatra sebe autoritetom, naziva se „Mi“ ili se sakriva u trećem licu da na povredi osjećaj svoje nadmoći i svjetske kulture (Beča i Krakova!)... Značajno je u tog kritičara što su mu „ocjene“ vrlo kratke, odmjerene i jezgrovite. Velika je kultura, nervozna i zbita. Ne raspolaže vremenom, umuje i brzo prosuđuje.¹⁰

Sličan komentar objavit će i *Vihor*, vjerojatno iz pera Vladimira Čerine, nakon Andrićeva eseja o Matošu: „Članak je uvek toliko interesantan, koliko ima novoga u njemu posle praznih žurnalističkih nekrologa“¹¹, čime se naglašuje „drugačijost“ Andrićeva kritičkoga glasa u odnosu na tadanje recenzentske i feljtonističke osvrte i ocjene.

1. Drugi pojam koji se ovdje želi osvijetliti odnosi se na Andrićeve književne kritike. Razmatranje toga rada temelji se na kritičkim člancima objavljivanim u *Hrvatskome pokretu*, *Hrvatskim novostima*, *Književnome jugu*, *Vihoru*, *Savremeniku*, *Glasniku Srpske književne zadruge* između 1914. i 1925. godine, s napomenom da se Andrić i nakon navedenoga vremena sporadično oglašavao kritičkim priložima i prikazima knjiga.¹²

2. Po svojoj prirodi književna je kritika definirana kao „osobita kreativna aktivnost usmjerena na tumačenje i vrednovanje književnoga djela“¹³, odnosno ona je grana znanosti o književnosti koja se „bavi analizom i vrijednošću književnoga djela“¹⁴. Ističući da je zadaća književne kritike obogatiti naš smisao za književnost i olakšati dodir s njome, Petrović¹⁵ navodi da su joj za to potrebna brojna (književna) znanja koja se susreću u različitim i složenim slojevima književne umjetnosti. Kako je ta zadaća umnogome zahtjevnija od one informativne i posredničke, na što se uloga kritike nerijetko svodi, književni kritičar mora biti uistinu obrazovan, intelektualno budan, svestrano upućen u tajne književne

10 BLAŽ JURIŠIĆ, „Jedan kritičar“, *Pravaš*, Zagreb, 1914.

11 Cit. prema: I. ANDRIĆ, *Umetnik i njegovo delo: Eseji*, Sabrana djela, Sarajevo, 1981., str. 359.

12 Npr. „Nikola Lopičić, *Seljaci*“, *Glasnik SKZ*, god. XXXII (1939.), br. 54-55, str. 29. – 30.; „Dragojlo Dudić, *Dnevnik*“, *Oslobođenje*, br. 82, 19. VIII. 1945., str. 6.; „Zuko Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*“, *Svetlost*, Sarajevo, 1958., str. 7. – 9. i dr.

13 SVETOZAR PETROVIĆ, *Priroda kritike*, Liber, Zagreb, 1972., str. 324.

14 MILIVOJ SOLAR, *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.

15 S. PETROVIĆ, *n. dj.*, str. 324.

umjetnine; mora biti osoba birana ukusa i književnoga/umjetničkoga senzibiliteta, osjetljiva na „govor teksta“ i njegovih skrivenih poruka, sposobna ga dočitati i domisliti. Književni kritičar mora biti upućen i u književnu znanost, a sve kako bi promicao nove ideje i poticajno djelovao na književni i kulturni život sredine.¹⁶ Nadalje, književna kritika mora ocjenjivati književna djela na osnovi „šireg poznavanja modernih naučnih teorijskih znanja o prirodi književnih djela te na osnovi kritičareve sposobnosti da uočava nove smjernice u umjetničkom stvaranju pojedinih pisaca“¹⁷. Pri tome se ne smije oslanjati isključivo na ukus, kao što to čini novinarska i impresionistička kritika, nego mora prodrijeti i doprijeti do onih struktura po kojima se književnost razlikuje do ostalih čovjekovih djelatnosti.

U književnoj se znanosti kritike nerijetko opisuju i razlikuju po mediju u kojem se objavljuju, čime je određen njihov opseg, recepcija i mogući adresati, stupanj književno-kritičke osviještenosti i elaboracije. Tako se govori o novinskoj (žurnalističkoj/medijskoj) kritici čije su odlike kratkoća, jasan kritički sud i ocjena usmjerena na posredništvo između knjige i mogućega čitatelja. Kritičar iznosi osnovne podatke o knjizi te ocjenjuje njezinu vrijednost ne upuštajući se u detaljnije obrazlaganje izrečenih misli i stavova. Navedene su kritike najčešće impresionističkoga tipa, oslonjene više na ukus i snagu dojmova nego na promišljanje elemenata književne strukture u kojima se očituje umjetnička narav knjige i temelji njezina vrijednost.¹⁸ Te su kritike uglavnom pisane novinarskim stilom, lišene su znanstvenoga metajezika kojim se objašnjava književna umjetnina, njezina struktura i način funkcioniranja pa stoga najčešće i ne pretendiraju na književno-povijesno trajanje i kontekstualizaciju.

Drugi tip kritike jest znanstvena kritika; pisana za manji krug obrazovanih i specijaliziranih adresata, opremljena je, nerijetko i opterećena, znanstvenim pojmovljem, a dubina uvida, postojanost kriterija i

16 *N. mj.*

17 ZDENKO ŠKREB, *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1986., str. 338.

18 Usp. R. VUČKOVIĆ, *n. dj.*, str. 42.

utemeljenost u književno-kritičke sustave i povijesni kontekst osigurava joj književnu i povijesnu relevantnost.

Osim ovih dvaju tipova kritičke prakse, novinske/impresionističke i stručne/znanstvene, postoji još i mnoštvo književno-kritičkih inačica koje se u praksi isprepliću na različite načine. S obzirom na prevlast pojedinoga elementa, novinske impresionistike ili znanstvene elaboracije s popratnim sadržajima, može se govoriti o brojnim varijacijama kojima i inače književno-kritička praksa obiluje.

Bez obzira kojoj se praksi priklonili – prvoj (novinskoj/publicističkoj) ili drugoj (akademske) – što ovisi o kulturnim, društvenim, političkim, tržišnim i drugim čimbenicima, sigurno je da književna kritika, želi li ispuniti svoju svrhu, zahtijeva jasne i postojeane kriterije, široku kulturu i temeljnu kritičku aparaturu, senzibiliziran ukus, Matoš bi rekao „golemu literarnu spremu i energiju javnoga suda“¹⁹ te „profesionalnu i stručnu (znanstvenu) etičnost“ (Milanja).

U ovome se radu istražuju ključni elementi i struktura Andrićevih književnih kritika.

3. Prema prethodno navedenim određenjima Andrićeve bi se književne kritike mogle tipologizirati u dvije skupine. Prvoj bi pripadali kratki informativni kritički osvrti novinskoga, odnosno časopisnoga tipa (novinska/časopisna kritika), a drugoj kritike s elementima eseja (kritika-esej). Tako bi prvoj skupini pripadale kritike objavljene u *Književnome jugu*,²⁰ *Književnim novostima*, *SKG* i *Vihoru*, dok bi drugoj pripadali kritički eseji o Preradovićevoj ljubavnoj lirici, esej o Matošu i Skerliću te zapis *Naša književnost i rat*.

Najprije valja razmotriti prvu skupinu Andrićevih kritičkih osvrti/prikaza.

3.1. Već je na prvi pogled vidljivo da skupinu ovih Andrićevih kritika karakterizira kratkoća, uglavnom jedna do dvije-tri kartice novinskoga teksta, od četrdeset pet do stotinjak redaka. Ta je činjenica Andrićevim kritikama nametnula okvir koji su morale zadovoljiti kako bi ispunile

19 Citirano prema: *Hrvatska književna kritika: Teorija i praksa*, Matica hrvatska (Vijenac), Zagreb, 2005., str. 124.

20 Usp. F. GRČEVIĆ, „Ivo Andrić u Književnom jugu, *Ivo Andrić*, zbornik Instituta za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962.

informativnu i posredničku zadaću, a da pri tome sadrže jasan stav i ocjenu o vrijednosti knjige te da su razumljive i privlačne širemu čitateljskom krugu načinom i stilom kojim su pisane. Vrijedi odmah istaknuti da Andrić nije pripadao kritičarima (od vokacije ili zanata) koji su imali stalan prostor za svoje kritike i poziciju s koje bi kritičkim osvrtima i prikazima mogao utjecati na profiliranje književne slike i promicanje njezinih vrijednosti i u kojima bi do punoga izražaja mogla doći težina samoga kritičkoga govora. Štoviše, on je bio kritičar-čitatelj koji se osjetio potaknutim da o pročitanome iznese svoja zapažanja, ne libeći se oštrih riječi, zajedljivih dosjetaka i komentara i ne vodeći odviše računa hoće li se njegove kritike i osvrti komu svidjeti. Navedene su kritičke zadaće uvjetovale discipliniranje Andrićeva izraza, što se ogleda u tročlanoj strukturi njegovih kritika. Uvodni je dio najčešće napisan sažeto, jezgrovito i duhovito, tako da već intonacijom prvih rečenica privuče čitateljevu pozornost. Drugi je dio eksplikativne prirode i usmjeren je na iznošenje i opis onoga o čemu knjiga govori, dok je završni dio knjige u službi svojevrsnoga zaključka u kojemu se podastire jasno utemeljen sud koji knjigu situira u ozračje čitateljskih zanimanja ili pak u književni i povijesni kontekst.

3.2. Kada je riječ o uvodnim intonacijama, čija je zadaća s nekoliko za autora ili samo djelo važnih informacija privući čitatelja, kao ilustraciju korisno je donijeti nekoliko primjera efektnih i duhovitih intonacija kojima Andrić započinje svoje kritike.

O već spomenutoj Kovačevićевой knjizi Andrić na početku piše: „Najpre jedan bljutav osjećaj, a onda ljutnja, da se je sve to imalo čitati.“²¹ Iako je ova kritika napisana u borbenome omladinskom *Vihoru* čiji se urednik Čerina također nije libio oštrih riječi i „bojovnih gesta“, držim da se Andrić – koliko god mladac i na početku književne karijere – nije zanio mladenačkim kriticizmom (ili kritizerstvom), nego da je istinski i iskreno bio ponukan izreći negativan stav o knjizi. U prilog tomu idu i rečenice koje slijede, a govore da knjiga „tone u sivosti cijelog niza istorodnih djela što ih čitاسmo“ te se ni po čemu ne izdvaja iz onodobne izdavačke književne prakse u koju je Andrić imao dobar uvid.

²¹ „Andro Kovačević...“, str. 157.

Sličan postupak privlačenja čitatelja efektnom i duhovitom gestom Andrić rabi i kada piše i o Caru Eminu: „Isprva mala skepsa: stari kapetan, nesuđeni zet, potonuli brod, fiks-ideja i sl. Način pisanja poznat, tehnika stara“²², da bi čitateljevu pozornost dodatno privukle riječi kojima najavljuje obrat, a govore kako „radnja počinje da veže“, nakon čega slijedi iznošenje onoga što je privuklo kritičarevu pozornost.

Isti se postupak prepoznaje i u ostalim Andrićevim kritikama iz ovoga doba. O stihovima Vojislava Ilića Mlađega piše: „Mi za g.V. Ilića Mlađeg imamo odavno *jedno predraspoloženje*; prema autoru *Zvoni* i *U poštanskim kolima* mi imamo jednu naročitu nježnost i u znaku te nježnosti i toga predraspoloženja pisan je i ovaj prikaz. Ova mala knjiga o pobjedničkim radostima, istinskim oduševljenjima i posvećenim žrtvama, donosi raspoloženja koja su nama upola strana“²³, dok za Mašićevu knjigu navodi: „Od svih – a bilo ih je svakakvih – koji su izvještavali naše listove o lanjskim velikim događanjima svratio je na se najviše pozornosti g. Branko Mašić“²⁴.

U napisu o „starim pjesnicima“ Andrićeva je efektna sentencija „obučena“ u duhovito i ironično ruho: „Stari dobri pjesnici, čija su nam imena u školskim čitankama! Njih mi tako teško razumijevamo!“²⁵ Pedesetak godina kasnije Mandić će istu misao parafrazirati rekavši „da pisac umire kada uđe u školske čitanke“. Dosjetka s primjesama kritički glasno izrečene ocjene vidljiva je i u prikazu o Tomi Kumičiću: „Pri prvim stranicama se ponadamo da smo konačno dobili hrvatski ratni roman, ali nas nakon nekoliko stranica razuvjeri dosta spretan skok g. autora. Tih par prvih ratnih stranica su samo postament na kom se razvija roman iz devedesetih godina, da opet završi sa par stranica sadašnjosti. *Odmah da se reče da je taj postament slab, štur i neoprostivo banalan*.“²⁶

Dosjetka je temelj uvodne intonacije i u napisu o Ćoroviću: „Problem Ćorovićevog *Kao vihor* dao bi se za vas sažeti u stariju riječ: Očevi su

22 „Viktor Car Emin, *Iza Plime*“, *Hrvatski pokret*, Zagreb, god. X-XI, br. 54, 24. 2. 1914., str. 2.

23 „*Krvavi cvetovi* V. Ilića Mlađeg“, *Književne novosti*, Rijeka, god. I (1914.), br. 8, str. 127.

24 „Branko Mašić, *Ratne slike i utisci*“, *Suvremenik*, Zagreb, god. VIII (1914.), knj. 9.

25 „Stari pjesnici“, *Hrvatski pokret*, Zagreb, god. X-XI, br. 98, 9. 4. 1914., str. 2.

26 „Dr Tomo Kumičić, *Erna Kristen*“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), knj. I, str. 45. – 46.

grožđe jeli, a djeci zubi utrnuti“²⁷, o *Carskim sonetima i Kosovskim božurima* („Miloš Vidaković je bio jedan od onih koje bogovi rode i koji mladi umiru“²⁸), Peri Slijepčeviću („Često mi izgleda kao da udes deli jednom rukom priznanje i slavu, a drugom rad i stradanje, tako da jedni dobiju samo prvo, a drugi samo potonje.“²⁹), o Prosvetinom *Almanahu za godinu 1918.* („Emigracija je, po rečima jednog emigranta, gora od tamnice.“³⁰)

Dosjetkom izrečena ocjena o vrijednosti knjige intonira napis o Panduroviću: „I naše je mišljenje i danas da je u Pandurovićevu slučaju Skerlić bio strog, pravedan i – kao obično strogi i pravedni – nepravedan“³¹, o Kosoru („Josip Kosor je jedan od boljih i interesantnijih naših pisaca. To treba da se utvrdi pre nego se pređe na ocenu ovih pripovedaka, koja ne može ni u kom slučaju povoljno ispasti.“³²), o Donadiniju: „Već godinama je u Zagrebu sve u znaku kritike i negativnosti. I kad se iz ove knjige ne bi naslućivale izvesne osobine autora joj, ne bi o njoj vredelo ni pisati“³³, ali i o Rastku Petroviću: „Ili zaista niko nije imao dovoljno srca da kaže njene mane i oseti njene vrline?“³⁴ i Anti Petraviću: „I baš ta daljina i povučenost iz koje autor bira i posmatra svoje teme sačinjava i njenu zanimljivost i njine – glavne mane.“³⁵

Skлонost uporabi dosjetke i duhovitih stilskih efekata u Andrićevim je kritikama česta i nije rezervirana samo za uvodne intonacije. Štoviše, naći ih je i na drugim mjestima njegovih kritika, čime autor zadržava početnim intonacijama ostvarenu čitateljsku pozornost i uvećava

27 „Svetozar Ćorović, *Kao vihor*“, *Hrvatska njiva*, Zagreb, god. II (1918.), br. 38, str. 653.

28 „*Carski soneti i Kosovski božuri*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. III, br. 9-10, str. 450. – 451.

29 „Pero Slijepčević, *Pomen Vladimiru Gaćinoviću*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. IV, br. 2-3.

30 „*Prosveta: Almanah za godinu 1918.*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. III, br. 5.

31 „Sima Pandurović, *Okovani slogovi*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. III, br. 2-3, str.132. – 134.

32 „Josip Kosor, *Mime*“, *Književni jug*, god. I (1918.), knj. II, br. 1-2, str. 63.

33 „Ulderiko Donadini, *Kamena s ramena*“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), br. 2, str. 86.

34 „Rastko Petrović, *Burleska gospodina Peruna boga groma*“, *Srpski književni glasnik*, (n. s.), knjiga V (1922.), br. 2, str. 150. – 152. (O njemu će Andrić pisati i 1922. godine!)

35 „Ante Petravić, *Treće studije i portreti*“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), knj. I, br. 8-9, str. 356.

njihovu zanimljivost, stilsku osebnost i prepoznatljivost. Npr. „Ovaj zadocnjeli roman, siv, tone u sivosti cijelog niza istorodnih djela što ih čitاسmo. To su antipatična prenemaganja, beskrvna nemoćnička pričanja o nemoćnicima, otužne istorije naraštaja, koji su na prstima prošli kroz život; smiješna rabota. [...] Ono malo socijalne i političke pozadine je blijedo i karikaturalno. [...] Teško je razumljivo da se danas pišu ovakve knjige, a nerazumljivo je da se izdaju. Ako ikom, a ono su nama Hrvatima nepotrebna ova nagvaždavanja, jer se nema što tražiti od tih neinteresantnih Nenadića, Dobričića, Jadikovaca, Siročića, koji se vuku kroz život kao prebijeni, a cio vijek im ispuni nekoliko lumperaja, tri ispita, dvije skupštine i jedna ljubav“³⁶ ili pak: “Ispucana energija u ćoravo; snage se razišle (kakve li su bile?), iščiljele ili okrenule na zlo; duh je ubijen besposlicom, tijelo grijehom, principi ishlapili, doktrine struhle, uvjerenja poklekla; valja živjeti od zla”³⁷ ili: Dobro poznat naslov i malo poznato ime³⁸ i slično.

3.3. Središnji, nosivi dio Andrićevih kritika usmjeren je na više ili manje svrhovit osvrt/opis onoga o čemu knjiga govori. Andrić ima potrebu čitatelja upoznati sa sadržajem knjige, informirati ga o mjestu gdje se odvija njezina radnja, zatim promišlja o likovima knjige i njihovim međusobnim odnosima, nerijetko analizira njihov život i svjetonazor, psihologiju i karaktere ne propuštajući, kada ocijeni nužnim, osvrnuti se i na detalje društvene zbilje i političkih odnosa, osobito ako mogu pridonijeti razumijevanju knjige i ako su važni za njezino umjetničko iskustvo.

Tako u svojim kritikama Andrić donosi informacije o *sadržaju* knjige: „Ovi stihovi – često neoprostivo nemarni i novinski suhoparni – kazuju šta je vidio jedan pjesnik u jednom uzavrelom vremenu; i koji je smisao velikih oduševljenja; i koja je snaga krupnih osjećaja; i koja ljepota ličnih žrtava“³⁹, *prepričava fabulu*: „Sin bogatog gazda-Stevana, Vlado, zagleda se u Olgu, kćerku krčmarice Tate. Tata je na zlu glasu radi svoje burne mladosti i Vladovi roditelji neće ni da čuju o toj ljubavi, dok ga se

36 „Andro Kovačević...“, str. 157.

37 „Viktor Car Emin...“, str. 2.

38 „Carski soneti...“, str. 450. – 451.

39 „Krvavi cvetovi...“, str. 127.

otac konačno ne odreče posve i prokune, iako je nekad i sam bio jedan od Tatinih ljubavnika.⁴⁰, *pozornost usmjeruje na likove*: „Lijepa i tajnovita žena-ženka, vječita tajna vječne ženskosti, i smion, jak inteligentan muškarac-zavodnik. Sve ostale osobe gotovo da i ne spominje, što je naročito dobra i sretna strana tehnike ovog romana“⁴¹, s čestim *osvrtnom na njihov psihološki profil i karakter*: „Na tananoj žici igraju samo dvije marionete, dva srca, strašnu ljubavnu igru...“⁴². Andrićevoj spisateljskoj imaginaciji, koja hrani njegove kritičke opservacije, ne mogu promaknuti *uspjele i umjetnički zapažene scene* poput one iz Selimove džamije, nakon osvojenja Drinopolja, gdje „se jedan dežmekast bugarski vojnik bezbožno ispeo u glibavim opancima na neke stepenice i viče u velu tišinu bogomolje nerespektnošću balkanskog seljaka“⁴³, a vrlo su efektne i čitateljima privlačne *usporedbe*, npr. poput one o Donadiniju: „Ovaj daroviti kavgadžija bi – da je nešto, umesto književnik u Zagrebu, momak u kojem od naših sela – nosio kapu nad oči, bio pravi ‘Đida’ i delija, i bacao se, nedeljom, kod crkve s momcima istinskog kamena, a ovako je malo čudo nezasitog Zagreba, posmeh na građanskim ustima i – odbacuje svim mlađim ‘za čitav ukop.’“⁴⁴

U Andrićevim kritikama nikad ne izostaju kritički sud i ocjena, koji su gotovo uvijek izrečeni efektno i duhovito, stilski prepoznatljivo. Evo nekoliko primjera: „Teško je razumljivo da se danas pišu ovakve knjige, a nerazumljivo je zašto se izdaju“⁴⁵, ili: „nepretenciozna knjiga koja će imati svoje mjesto i docnije“⁴⁶, ili: „[sve] pusta netačna ili nepotrebna nagvaždanja koja publiku smućuju, a škode glumcima i piscu“⁴⁷, ili: „Ali ovo forsiranje i potcrtavanje te kosmičke note nije u stanju da nas zane-se i ubedi, naprotiv; ma koliko g. Kosor gomilao reči i opet reči i palio vatromete smelih, polujasnih i nejasnih rečenica, mi osećamo kako iz tog, pošto se slegao ršum i prasak, bije hlad nečeg umetnog i stranog,

40 „Svetozar Ćorović...“, str. 653.

41 „Dr Tomo Kumičić...“, str. 45. – 46.

42 *Isto*.

43 „Branko Mašić...“, knj. 9.

44 „Ulderiko Donadini...“, str. 86.

45 „Andro Vidaković...“, str. 157.

46 „Branko Mašić...“, knj. 9.

47 „Svetozar Ćorović...“, str. 653.

što ne može da nas zagrije ni uveri“⁴⁸, ili: „To beskrajno nagomilavanje velikih reči, sve nam manje i manje kazuje što se više ponavlja, i pod njim izdišu istina i lepota kao robinje“⁴⁹.

Koliko god svojim kritikama nastoji izreći ono bitno i upozoriti na ono na čemu knjige o kojima piše temelje svoju umjetničku narav i vrijednost, u Andrićevim se kritikama zna susresti i pokoja *ideološki motivirana* ocjena: „Ovo je knjiga stihova onih koji su ratovali i pobedili. I treba da ih svi čitamo.“⁵⁰ Ili: „Redak je utešljiv idealizam kojim je pisana ova knjiga o mrtvom prijatelju i njegovoj neumrloj ideji, retka je uviđavnost i dalekovidnost kojom se ovde tretira problem jugoslovenstva i čovečanstva.“⁵¹ Ili: „Rađena sa savesnošću i erudicijom kojom se odlikuju svi radovi g. Ćorovića, ova lepo i interesantno pisana knjiga zadovoljava potpuno pravu i najpreču potrebu obaveštavanja našeg sveta o prošlosti i o aktuelnim problemima naših zemalja.“⁵²

Na istome tragu treba gledati i na simpatije koje Andrić u kritikama izražava prema svojem naraštaju: „Tu je Vladimir Gaćinović, blagorodan i snažan duh i velik borac“ [...] „pisac [prijatelj mu Miloš Vidaković] visoke [je] kulture i suptilan pesnik čije mogućnosti razvoja možemo tek naslućivati“ i „sva ta beskonačna litija mrtvih drugova našeg teško iskušavanog naraštaja“⁵³. Istog su (ideološkoga) predznaka i riječi o Mašićevoj knjizi koja će, kako navodi, „svoje mjesto imati i docnije, koji se budu htjeli informisati o Velikoj Povijesti“⁵⁴, ili pak: „Taj osjećaj smrti je u ovim pjesmama tako bliz i jak da se zaboravljaju kostimi i istorijska imena, a vidi se samo ta usudna crta naše istorije, jednaka na starom Kosovu kao i onom od 1915.“⁵⁵

Nadalje, Andrić vrlo dobro zna da kritika uvijek ima i posredničku ulogu između autora, knjige i mogućega recipijenta. U svojim kritikama stoga i preporučuje primjerice piscu: „Mislim da bi trebalo [...] zamoliti

48 „Josip Kosor...“, str. 63.

49 *N. mj.*

50 Usp. „*Krvavi cvetovi...*“, str. 127.

51 „Pero Slijepčević...“

52 „Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina...*“

53 „*Prosveta: Almanah za godinu...*“

54 „Branko Mašić...“, knj. 9.

55 „*Carski soneti...*“, str. 450. – 451.

pisca: 1) da ispravi izvesne omaške i aljkavosti u jeziku, stilu i ortografiji; 2) da pripovetku *Serdar* zameni drugom ili prosto izostavi⁵⁶, ali i čitateljima: „Molim da ove pripovetke [...] pročita netko od gospode iz Književnog Odbora.“⁵⁷

Izvorište u Andrićevu (onodobnom) ideološkom svjetonazoru imaju i riječi: „Sva ova izlaganja trebalo bi g. Slijepčević što pre da izda u jednoj jevtinoj i korisnoj brošuri [...] koja bi kao lep dokumenat našeg rasnog razvoja i nalaženja ušla u mase, a naročito, omladinu.“⁵⁸

Iz navedenih je primjera vidljivo da su Andrićeve kritike prepoznatljiv govori različitih osobina kritičkoga iskustva: informativne su, kratke i sažete, jasno izraženoga stava o značenju i vrijednosti knjige, pisane razumljivo, duhovito i slikovito, na način koji će privući čitatelja i potaknuti ga da za knjigom posegne. U njima je na djelu širok repertoar postupaka s brojnim elementima individualno prepoznatljiva stila, po „jedinstvenosti i strogoj personalnosti“. U prilog značenju Andrićevih kritika svakako idu i ocjene izrečene o pojedincima. One su takve da do danas nisu izgubile na svojoj relevantnosti; i danas imaju snagu orijentira kojima vrijeme nije umanjilo snagu izrečenoga. Ono što posebno vrijedi istaknuti svakako je činjenica da neke od Andrićevih osobina – kritičnost, duhovitost i stilsku prepoznatljivost – možemo susresti u nekolicine naših kritičara, konkretno u Mandića, Tenžere i Zime, čiji kritički rad, kao i Matošev – sa snagom uzora – pokazuje da „preživljuje dobro pisanje“. Andrićeve kritike – koliko god u njima manjka sustavnost kritičkoga mišljenja s uporištem u teorijskome sustavu – preživjele su vrijeme u kojem su pisane, ali i ograničenja medija u kojem su tiskane, a s pouzdanjem i danas se može osloniti na težinu u njima izrečenih ocjena. A upravo su to ona obilježja Andrićevih kritika koja ne dopuštaju da se o njima govori tek kao o marginaliji u autorovu radu.

4. Drugomu tipu Andrićevih kritika, kritikama-esejima, pripadaju članci/eseji o Preradovićevoj ljubavnoj lirici, o Matošu i o Skerliću te zapis *Naša književnost i rat*. Na prvi je pogled vidljivo da su opsežniji

56 „Nikola Lopičić...“, str. 29. – 30.

57 *N. mj.*

58 „Pero Slijepčević...“

od naprijed razmatranih kritika pa je i repertoar kritičkih/esejističkih postupaka u njima bogatiji i izdašniji.

4.1. Članak „Ljubavna lirika Petra Preradovića“ objavljen je u *Književnome jugu* 1918. godine⁵⁹ u broju 6, koji je u cijelosti posvećen pjesniku. Imenovanu „pesnikom narodnog jedinstva“ (Šantić), priloge su priložili Vodnik, Bazala, Alaupović, Ilešić, Angjelinović, Ćorović, Niko Bartulović i Andrić. U njima se piše o Preradovićevu slavenofilstvu, o Preradoviću mislitelju, Preradoviću u Slovenaca, pjesnikovu odnosu prema Srbima i političkome svjetonazoru te njegovim ljubavnim stihovima.

Nekoliko je ključnih misli Andrićeva članka o Preradovićevoj ljubavnoj lirici. Prvo, ljubavna tematika (erotika) predstavlja najmanji i „najneznatniji dio Preradovićeve pjesništva i svojom veličinom i svojom vrijednošću“, što argumentira Drekslerovom studijom o pjesnikovoj lirici u kojoj je ljubavnoj lirici posvetio „jedva pet stranica“. Razloge tomu vidi u vremenu u kojem se Preradović stihovima javlja, u kojem su pitanja „narodnog opstanka i borbe, narodne slobode i budućnosti, zauzeli svu dušu i misli“⁶⁰ pa nije ostalo mjesta za „promjenljivu igru i duhovnu sreću“ što je daje ljubav žene.

Drugo na što Andrić upozorava jest činjenica da Preradovićeve ljubavna lirika „nema izrazito lično obilježje“⁶¹, dakle ono po čemu bi se razlikovala od drugih i čime bi se „izdizala nad cijelo more savremenih pjesnika“. Andrić to vidi u jednostavnosti i običnosti „njegovih doživljaja i peripetija“ i „cvijeću patosa i erotike“ koji su prekrili „ponore i puti što ih riječ ljubav u sebi krije“. Zbog toga u njegovu svjetonazoru prepoznaje nazore idealista za kojega je ljubav „pitanje harmonije dviju duša“, dar „milosnog neba bijednim smrtnicima“ i „zanosni plamen duše koja trijumfuje nad tijelom“.⁶²

U Preradovićevoj lirici, nastavlja Andrić, „žena je bolji dio, božansko poslanje, koje nam sladi i uljepšava ovaj gorski i surovi život, to je čista žena-djevica, žena-majka, čuvarica vatre domaćeg ognjišta, dobri

59 Vidi *Književni jug*, god. I (1918.), knj. I, br. 6, str. 247. – 250.

60 *Isto*.

61 *Isto*.

62 *Isto*.

anđeo života našeg“⁶³. Uspoređuje ju s Beatriceom, Laurom ili Ljubicom, onim ženama odabranicama koje su „zarobljavale i plijenila srca starih pjesnika“⁶⁴. Preradoviću je to znak „trubadurskog kulta žene“ koji kasniji pjesnici ne poznaju.

Nakon što je naznačio ključne koordinate Preradovićeve pjesničkoga glasa, Andrić izdvaja njemu najzanimljiviju pjesmu „Jedinica“; ona mu je usto i „najoriginalnija i najuspjelija“ jer je duboko misaona; na djelu nije žena „od krvi i mesa“ nego „prisjen unutarnjih doživljaja“ i „utjelovljenje dušinih snova“, što i nije drugo doli (možda) ljepota, istina i dobrota! Originalnost i ljepotu Andrić nalazi i u pjesmi „Mrtva ljubav“ koja ga podsjeća na narodnu poeziju.

U Preradovićevoj ljubavnoj lirici Andrić pronalazi odjeke dvaju utjecaja: onaj njemačke romantike i onaj „ženskih narodnih pjesama“. Za prvu tvrdnju oslonac pronalazi u ciklusu od šesnaest pjesama *Lina-Lieder*, gdje je vidljiv Lenauov utjecaj, a pisane su u austrijskome prostornom ozračju. Te su pjesme, pozivajući se na Drekslera i dr. Slavu Pecinovski-Rastočan, bile namijenjene zagrebačkoj dami Karolini Šauf i u njima je „takve iskrenosti i intenziteta osjećaja kao u malo gdje u njegovoj ljubavnoj lirici“.

Iz Andrićeve je članka razvidno da dobro razlikuje iskrenost pjesničkoga doživljaja i originalnost (ljepotu) od patvorenosti, retorike i pjesničkih ukrasa. U poeziji ga privlači iskrenost doživljaja oblikovana snagom riječi, a ne sentimentalno i retoričko prenemaganje u kojemu vanjski ukrasi i krupne riječi nadomještaju snagu proživljenosti.

4.2. Članak o Matošu Andrić je objavio u Čerininu *Vihoru* u petome broju 1914. godine, s nadnevkom 1. svibnja. S obzirom da je Matoš umro u mjesecu ožujku iste godine, nije neosnovano pretpostaviti da je članak svojevrsan nekrolog velikomu imenu čija je smrt u hrvatskome društvenome i političkome životu izazvala mnoštvo posve oprječnih reakcija: od onih koji su se radovali Matoševoj smrti, do onih koji su u njoj vidjeli završetak jedne epohe u hrvatskoj književnosti. Razloge takvim reakcijama treba tražiti u političkim prilikama jer dijelu nacionalističke

63 *Isto.*

64 *Isto.*

mladeži, kojoj je pripadao i Andrić, Matoš nije bio po volji zbog njegova zagovaranja hrvatstva nasuprot radikalnoga jugoslavenstva. Dio ih je stoga Matoševu smrt dočekao kao priliku za „ogovaranje mrtvoga Matoša: konačno je crkao, sto posto negativna pojava, nije šteta što ga više nema“⁶⁵. Međutim to Andrića nije priječilo da napiše jedan od najpoticajnijih eseja o „velikome imenu“ i da u njemu, u skućenu prostoru, ali i bez nužno potrebnoga vremenskog odmaka, podastre sve bitne sastavnice Matoševe neponovljive književne osobnosti.

Andrićev je Matoš „istinoljubiva kontradikcija“, „dogmatičan, skeptičan i kritičan“, „nekonsekventno konsekventan“ i „konsekventno nekonsekventan“⁶⁶ duh koji voli umjetnost, poštuje osobnu hrabrost i obožava sve vrijednosti, „zakleti neprijatelj Gospodina Glupana i Gospodina Hulje“, „nikad pasivan, nikad neutralan, uvijek aktivan, uvijek zaangažovan“. Poklonik je ljepote (u koju vjeruje jer „ne vjeruje ni u što drugo“), za kojega „ekscesi imaju viši smisao“, „svjež, borben, spreman na djelo“; ne „štedi ni sebe ni druge“, žučni je polemičar koji „stiče nove neprijatelje“, uvijek spreman na napad, ali i na obranu...

Nadalje, Andrićev Matoš „često ima [grandiozno] krivo“; čovjek je krajnosti i neprispodobivih opozicija, osoba „komplikovane ličnosti“, „fanatik života i vjernik ljepote“; „mnogostruka ličnost“..., podosta je još atribucija koji ne iscrpljuju njegovu nesvakidašnju pojavu.

Andriću je njegova duša „unakrsnica mračnih snaga“; u njega su istine „kratka vijeka“, a „herojske geste klonule“, on živi u „crvotočnom gradu – Čerininu ‘gradu cinika’ – gdje se živi po časovniku, raduje po kalendaru, a oduševljava po naredbi“. Isti taj Matoš, reći će Andrić, „voli Hrvatsku očajničkom ljubavi i s više ljubomore nego ljubavi“.

Nakon što je niskom atribucija naznačio koordinate Matoševe osobnosti, svjestan da gotovo i nije moguće obuhvatiti sve njezine sastavnice, Matoš je Andriću „jedini interesantan pojav u našem javnom životu“. U atmosferi „glumljenja objektivnosti“ i kada „male ličnosti pišu nimalo

65 „Miroslav Krleža, *Fragmenti iz dnevnika 1943.*“, *Forum*, knj. XXIII, br. 3, 1972., str. 493. O istome, ali u *Davnim danima*, Krleža piše: „Ono što se govorilo na karminama o A.G.M. (sve sami prominenti: Milan Marjanović, doktor Jelovšek, njegova žena Zofka Kveder, Cihlar Nehajev, Andrija Milčinović - nap. moja!), ne bi pojeo ni pas s maslom“ (str. 88.).

66 „A. G. Matoš“, *Vihor*, god. I (1914.), br. V, str. 89. – 91. Svi navodi uzeti su iz istoga članka!

lično i mnogo šablonski i klišejski“ takav Matoš, ne krije Andrić, i nije mogao biti doli „najomraženiji, najdraži i najpopularniji“. Andrić kao da želi (p)osvijestiti kako provincija, ona duhovna, kakva je tada bio i Zagreb („Oh, ta uska varoš / oh ti uski ljudi...“), može podnijeti sve osim uspjeha!

Andrića posebno fascinira Matošev feljtonizam, svakodnevno pisanje i potvrđivanje pred svojim čitateljima. U tom ga duhu naziva „troslovčanim feljtonistom“ koji majstorski i neponovljivo „reda svoje ukusne netačnosti“, koji „izaziva, golica na smijeh, hvali i grdi“ da ga je zazor često i – slušati. U ovom je posljednjem razvidno da je Matoševu osobinu kao čovjeka paradoksa Andrić majstorski iskoristio za stilski neočekivan i paradoksalan obrat priredivši njime svojem čitatelju novo iznenađenje i pripremivši ga za nova iznenađenja koja Matoševa osoba sadrži kao odliku svojega kompleksnog identiteta. Neki su u ovome i sličnim postupcima vidjeli Andrićevu karakteristiku kojom se i sam približavao Matošu doživljavajući ga kao svoj spisateljski uzor i mogući kritički orijentir.⁶⁷

U nizanju atribucija Andrić u Matošu gleda čovjeka/pisca neumoljivih i „neštedimice ličnih“ reakcija, čiji zajedljiv duh prelijeće sve i reagira na sve „naglo, brzo, ogorčeno, razdragano, pravedno, nepravedno, posve svejedno kako!“ Karakterizirajući ga nizom oprjeka, koje možda ponajbolje opisuju svu širinu i dubinu njegovih spisateljskih i ljudskih osobina nije moguće odvojiti jedne do drugih, Andrić je Matoša na malome prostoru eseja „portretirao“ na način kojemu se do danas nije dovinuo i približio nitko osim Ladana. Dovoljno je navedene Andrićeve misli usporediti s Ladanovima:

Mogao je svojedobno čovjek – kad se predavalo i govorilo o Matošu – svojedobno čuti za ovoliko pojava te iste osobe: politik i apolitik, sangviničnik i melankolik, lirik i polemik, filozof i feljtonist, kozer i dezertar, nacionalist i larpurlartist, humanist i anticionist, čelist i anarhist, sonetist i pamfletist, simbolist i impresionist, modernist i tradicionalist, kristofil i helenofil, idilofil i tehnofil – i sve tako: dok dostaje pojmovnih kontrasta i latinsko-grčkih kovanica... I po onoj najmanjoj školničkoj razdiobi Ma-

67 R. VUČKOVIĆ, *n. dj.*, str. 42.

toš je najmanje sedmerostruk: pjesnik, prznica, pripovjedač, podlisničar, putopisac, podsmjehivač, oporbenjak.⁶⁸

I jedan i drugi autor, i Andrić i Ladan, priznaju da je svaki govor o Matošu nužno manjkav, da nema dostatno atribucija koje bi obuhvatile sve slojeve književne pojave i duhovnoga identiteta velikoga „gospodara“ i „skladištara riječi“ teških „kao kamen i lakih kao perje“, Ladanov „magičar riječi“. Zato Andrić i može napisati da biti Matoš znači „ne biti nikada dosadan“ jer njegove knjige nisu od „roda nerazrezanih i njegovi su feljtoni praznička stvar“.

U Matoša Andrić posebno naglašuje „naivnu djetinjsku ljubav za Hrvatsku“ i, neodvojivo od nje, ljubav za tradiciju, za „tradicijom posvećeni Gornji grad“, sa „čudnim pričama starih tornjeva“ i „polumrakom jedne prošlosti i ljepote onoga što je bilo“. Stoga i Matošev portret Andrić poantira prizivom *njegove* Hrvatske, „lijepa, pogažena zemlja, jednim historijskim apsurdom bačene u ropstvo, varane, izrabljivane, napola de-kroatizovane“. Zato se i „mučno živi u hrvatskoj noći“ čije koordinate najbolje opisuju rezignirajuće riječi „Gričkoga dijaloga“.

U napisu o Matošu Andrić je, što je istaknuto, pokazao da se u kritičkoj prozi najviše približio upravo Matošu.⁶⁹ Veliki uzor, s kojim možda i nije dijelio ideološke poglede o pitanjima uređenja političkih odnosa u vrijeme raspada velike Monarhije, privlačio ga je nesvakidašnjom stilskom lakoćom, bravuroznošću svojih misli, snagom i duhom svoje osebjne osobnosti, čestim i efektnim obratima, lucidnošću zapažanja. Zato u Andrićevim kritikama susrećemo i duhovitosti, stilske obrate i paradokse, kalambure i funkcionalno uspjele dosjetke, iznenađenja koja govore o spisateljskoj kulturi koja će puni zamah dobiti u drugim žanrovima i u godinama koje dolaze.

4.3. Esej-kritiku o Jovanu Skerliću objavio je Andrić u *Srpskome književnom glasniku*, u drugome broju za 1924. godinu, dakle na desetu godišnjicu smrti osobe koja je i za njega i za njegovu generaciju predstavljala mnogo više od književnika i kritičara. Za razumijevanje Andrićevih

68 TOMISLAV LADAN, „Magični trigram AGM“, u: TOMISLAV LADAN, *Ta kritika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 7.

69 R. VUČKOVIĆ, *n. dj.*, str. 42.

riječi vrijedno je podsjetiti na neke podatke vezane za Skerlića. Još za života smatran „najvećom silom naše Nacije“⁷⁰, „monumentom naše rase“⁷¹ i čovjekom „u kojem su izražene sve vrline naše narodne duše u najvećoj mjeri“⁷², Skerlić je za „čitav jedan naraštaj“ bio „deviza, program i kriterij“⁷³. U ozračju kulta vidovdanske slave on je bio duhovni vođa, ideolog i „apostol“ koji je nadahnjivao naraštaj jugoslavenskih omladinaca, pa je njegova smrt doživljena kao najveći i nenadoknativ gubitak. U mnogim su gradovima „izvještene zastave na po koplja sa crninom“⁷⁴, izražavani su „osobiti znakovi nacionalne tuge“⁷⁵ te gotovo i nema novina i listova koji nisu donosili vijesti o smrti čovjeka smatrana „najreprezentativnijom pojavom naše rase i nacije“⁷⁶.

Obilježavanje desete godišnjice Skerličeve smrti tih je dana bila dobrodošla prigoda da se podsjećanjem na važno ime iznova artikulira ideja kojoj je Skerlić bio reprezentant i apostol zagovaratelj, a sam Andrić ideološki poklonik. U toj prigodi, vrijedi istaknuti, brojne su novine i listovi donijeli mnoštvo članaka o njegovoj smrti. U Splitu je tako primjerice napravljena komemoracija „našem apostolu“ za vrijeme koje je recitirana Šantićeva pjesma „Naš apostol“.⁷⁷ Željelo se time iznova probuditi duh ideje kojoj je Skerlić bio ideološki vođa, poglavito jer su se u uvjetima kraljevske diktature sve više vidjele napukline u zgradi kojoj je Skerličeva ujediniteljska ideja bila jedno od ideoloških uporišta.

Svoj napis o desetoj obljetnici Skerličeve smrti Andrić započinje podsjećanjem na vijest koju mu je poslao „nesretni drug Čerina“. Bio

70 *Vihor*, br. 6, 1914., str. 117.

71 VLADIMIR ČERINA, u: *Vihor*, br. 7, 1914., str. 122.

72 DAVORIN TRSTENJAK, „U spomenu Jovanu Skerliću“, *Vihor*, br. 7, 1914., str. 131.

73 I. ANDRIĆ, „Jovan Skerlić“, *SKG*, (n. s.), knj. XII (1924.), br. 2, str. 91. – 92.

74 „Dubrovnik za Skerlića“, *Vihor*, br. 7, 1914., str. 138.

75 „Split za Skerlića“, *Vihor*, br. 7, 1914., str. 139.

76 „Cela Jugoslavija...“, *Vihor*, br. 7, 1914., str. 139.

77 ALEKSA ŠANTIĆ, „Naš Apostol“: *Ne, oblaci smrti pokrili te nisu, / U rukama tvojim jošte zublje gore! / Mi vidimo jasno, gde se svake zore / U lepoti rađaš na dalekom visu- // Na gorama zlatnim tvojih zlatnih dela! / Još čujemo tebe i gledamo u te - / Pod zastavom tvojom omladina cela / S mladom snagom stupa na velike pute. // Vruća srca svoja tvojom verom poji, / Plašt ogrće na se plamenova tvoji, / I u duši nosi pesmu živih vrela. // Lepa deca Juga tvojom vatrom gore, / Tvojim letom lete, da Te svake zore / Zagrle na visu tvojih zlatnih dela. Pobjeda*, br. 14, 17. 5. 1924.

mu je to jedan od najtežih dana („Nikad neverovatnije i teže depeše, ni čudnijeg proleća ni strašnije leta“⁷⁸) koji mu je osvijestio veličinu i moć Skerlićeve pojave, usporedive tek s onom kralja Petra! Andrić priznaje da je u njihovim životima, dakle životima predratnih omladinaca, Skerlić bio česta i gotovo nezaobilazna tema razgovora, ali i autoritet na koji se pozivalo i koji je na sva otvorena pitanja imao spreman odgovor. Pokazuje to dvaput ponovljena misao: „Šta bi sada rekao ili učinio pokojni Skerlić!“ Kako bi to osnažio, Andrić priziva sliku svojih tamničkih dana i razgovora, ali i sliku razgovora iz Skupštine 1922. godine kada jedan odvjetnik „drskošću roba i uz garantovanu nekažnjivost“ negira (narodno) jedinstvo!

U obilježavanju godišnjice Skerlićeve smrti Andrić se ne referira na njegovo djelo i njegovo značenje. Zacijelo ostavljajući to drugima, za njega je on – kao i za njegov naraštaj – „u prvom redu bio i ostao simbol oslobođenja koje je iskupljeno, i ujedinjenja na kojem valja raditi“⁷⁹.

Iako sažet, kratak i dobro napisan, umjesto o Skerlićevu djelu članak govori o ideološkome značenju jednoga imena, više naglašajući njegove ideološke zasluge nego književne odlike.

4.4. Članak „Naša književnost i rat“ objavljen je u *Književnome jugu*, u šestome broju 1918. godine, i pokušaj je da se odgovori na pitanja što ih je tema rata, u „kojem se odigrao jedan ulomak historije“, postavila pred pisce. Razumijevajući sve okolnosti, od onih literarnih do gospodarskih, političkih i psiholoških, kao osnovnu zadaću – gotovo s težinom zavjeta – ističe kako je uloga književnika da „održe kontinuitet negdanjeg društvenog života, spasiti ideale svoje mladosti, koji evo postaju ideali celog naroda i proneti ih kroz ovu poplavu zla i stradanja u bolje dane“⁸⁰. U književnoj se historiografiji ističe da članak potvrđuje „Andrićevo trezveno prilaženje pitanju odnosa našeg pisca prema ratu i uputan je za njegovu docniju literarnu transpoziciju te teme“⁸¹.

78 I. ANDRIĆ, „Jovan Skerlić“, str. 91. – 92.

79 *Isto*.

80 „Naša književnost i rat“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), knj. II, sv. 6, str. 193. – 195.

81 Vidi I. ANDRIĆ, *Umetnik i njegovo delo*, str. 367.

Pokoja slična impresija mogla bi se odnositi i na članak o Witmanu i o Goyi, no ona bitno ne bi promijenila niti pak uvećala naše mišljenje o Andrićevu kritičkom radu.

Na temelju iznesenoga može se zaključiti:

- a) Andrićeve kritike pripadaju dvjema skupinama književno-kritičkoga izraza: novinskim/impresionističkim i kritikama-eseju
- b) prve karakterizira sažetost, informativnost, jasna argumentacija i na kraju iznesen kritički stav o knjizi
- c) kritike su strukturirane u tri dijela: uvodnoga/intonativnoga, središnjega i nosivoga i završnoga s ulogom zaključka o knjizi. Prvi dio Andrićevih kritika ima ulogu privlačenja čitatelja, što se postiže uporabom duhovitih sentenca i gnomskoga izraza, često zaogrnuti u kritičko/polemičko i ironijsko ruho. Drugi je dio eksplikativne prirode, a realizira se analizom sadržaja, fabule, likova i karaktera, opisom slika, usporedbama i sličnim, individualiziranim stilskim izražajnim prepoznatljivostima. Sastavljeni od samo nekoliko rečenica, završetci su kritika efektni, uvijek s jasno izraženim sudom i ocjenom. Po ovim osobinama Andrić se približava kritičkomu diskursu koji je u tadanjoj hrvatskoj književnosti najviše rabio Matoš koji za njega ima i snagu iznimnoga autoriteta i vrijednosnoga kriterija.

Kritike-eseji opsežniji su, bogatiji asocijativnim teretom i otvoreniji argumentaciji.

I jedne i druge kritike, publicističke/impresionističke i kritike-eseji, unatoč mnoštvu individualno realiziranih osobina, uvjeravaju da Andrić nije bio kritičar po vokaciji, s razrađenim kriterijima književnoga mišljenja utemeljena na određenom kritičkome i teorijskome sustavu. On je ponajprije čitatelj dobrog uvida u književna događanja, pouzdana je ukusa i kritičke mjere, koji iznosi svoja zapažanja i svoj sud o vrijednosti pročitanoga. Ti sudovi i ocjene, iako je pisao o ljudima i zavičajno i ideološki bliskima, nisu time limitirane. Štoviše, ono što je Andrić o njima napisao ostalo je mjerom njihove književne vrijednosti do danas. Mnoge i danas imaju snagu kritičkoga pravorijeka.

Iako je Andrić kritike pisao i kasnije, istina sporadično, više se okretao drugim žanrovima i izazovima. Teško je stoga reći kako bi se razvijao njegov kritički svjetonazor da je na tome poslu ustrajao. Ono što svakako stoji jest činjenica da Andrićeve kritike nisu nikakva marginalija u njegovu rukopisu, nego književna praksa koja komplementira njegov književni identitet i čini ga i reljefnijim i poticajnijim.

Izvori i literatura

a) Andrićeve kritike

- „A. G. Matoš“, *Vihor*, god. I (1914.), br. V.
- „Andro Kovačević, *Posljednji Nenadić*“, *Vihor*, Zagreb, god. I (1914.), br. 8.
- „Ante Petravić, *Treće studije i portreti*“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), knj. I, br. 8-9.
- „Branko Mašić, *Ratne slike i utisci*“, *Suvremenik*, Zagreb, god. VIII (1914.), knj. 9.
- „Carski soneti i Kosovski božuri“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. III, br. 9-10.
- „Dr Tomo Kumičić, *Erna Kristen*“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), knj. I.
- „Dragojlo Dudić, *Dnevnik*“, *Oslobođenje*, br. 82, 19. VIII. 1945.
- „Josip Kosor, *Mime*“, *Književni jug*, god. I (1918.), knj. II, br. 1-2.
- „Jovan Skerlić“, *SKG*, (n. s.), knj. XII (1924.), br. 2.
- „*Krvavi cvetovi V. Ilića Mlađeg*“, *Književne novosti*, Rijeka, god. I (1914.), br. 8.
- „Naša književnost i rat“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), knj. II, sv. 6.
- „Nikola Lopičić, *Seljaci*“, *Glasnik SKZ*, god. XXXII (1939.), br. 54-55.

- „Pero Slijepčević, *Pomen Vladimiru Gaćinoviću*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. IV, br. 2-3.
- „*Prosveta: Almanah za godinu 1918.*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. III.
- „Rastko Petrović, *Burleska gospodina Peruna boga groma*“, *Srpski književni glasnik*, (n. s.), knjiga V (1922.), br. 2.
- „Sima Pandurović, *Okovani slogovi*“, *Književni jug*, Zagreb, god. II (1919.), knj. III, br. 2-3.
- „Stari pjesnici“, *Hrvatski pokret*, Zagreb, god. X-XI, br. 98, 9. 4. 1914.
- „Svetozar Ćorović, *Kao vihor*“, *Hrvatska njiva*, Zagreb, god. II (1918.), br. 38.
- „Ulderiko Donadini, *Kamena s ramena*“, *Književni jug*, Zagreb, god. I (1918.), br. 2.
- „Viktor Car Emin, *Iza Plime*“, *Hrvatski pokret*, Zagreb, god. X-XI, br. 54, 24. 2. 1914.

b) Ostali izvori i literatura

- ANDRIĆ, IVO, „Prvi dan u splitskoj tamnici“, *Pobeda*, VI (1926.), br. 15
- ANDRIĆ, IVO, *Umetnik i njegovo delo: Eseji*, Sabrana djela, Sarajevo, 1981.
- BARTULOVIĆ, NIKO, *Na prelomu*, Narodna štamparija, Beograd, 1929.
- BARTULOVIĆ, NIKO, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, izdanje Direktoriuma Orjune, Split, 1925.
- „Cela Jugoslavija...“, *Vihor*, br. 7, 1914.
- CRNJANSKI, MILOŠ, „Ivo Andrić: Ex Ponto“, *Književni jug*, god. II (1919.), br. 8.
- ČERINA, VLADIMIR, u: *Vihor*, br. 7, 1914.

- „Dubrovnik za Skerlića“, *Vihor*, br. 7, 1914.
- GRČEVIĆ, FRANJO, „Ivo Andrić u Književnom jugu, *Ivo Andrić*, zbornik Instituta za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962.
- GRČEVIĆ, FRANJO, *Simbolizam, ekologija, eshatologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- *Hrvatska književna kritika: Teorija i praksa*, Matica hrvatska (Vijenac), Zagreb, 2005.
- JURIŠIĆ, BLAŽ, „Jedan kritičar“, *Pravaš*, Zagreb, 1914.
- *Književni jug*, god. I (1918.), knj. I, br. 6, str. 247. – 250.
- *Kritičari o Ivi Andriću*, priredio Petar Džadžić, Beograd, 1962.
- LADAN, TOMISLAV, „Magični trigram AGM“, u: LADAN, TOMISLAV, *Ta kritika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- MARINKOVIĆ, DUŠAN, *Rano djelo Ive Andrića*, HFD, Zagreb, 1986.
- MILANOVIĆ, BRANKO, „Andrićevi književni počeci“, *Putevi*, Banja Luka, br. 5, 1962.
- MILANOVIĆ, BRANKO, „Duh i priroda Andrićevih prvih knjiga“, *Putevi*, Banja Luka, 1964.
- MILANOVIĆ, BRANKO, *Andrićeva esejistika i njegovo književno delo*, disertacija
- „Miroslav Krleža, *Fragmenti iz dnevnika 1943.*“, *Forum*, knj. XXIII, br. 3, 1972.
- NIKOLIĆ, BORIS, u: *Novo doba*, 17. srpnja 1918.
- PETROV, ALEKSANDAR, „Rani Andrić i rani Crnjanski“, *Književne novine*, br. 302, 27. V. 1967.
- PETROVIĆ, SVETOZAR, *Priroda kritike*, Liber, Zagreb, 1972.
- SOLAR, MILIVOJ, *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
- „Split za Skerlića“, *Vihor*, br. 7, 1914.
- ŠANTIĆ, ALEKSA, „Naš Apostol“, *Pobeda*, br. 14, 17. 5. 1924.

- ŠKREB, ZDENKO, *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1986.
- TARTAGLIA, OSKAR, *Veleizdajnik*, tiskara i litografija C. Albrecht, Zagreb – Split, 1928.
- TARTALJA, IVO, „Eseji i zapisi Iva Andrića, *Ivo Andrić*, zbornik Instituta za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962.
- TRSTENJAK, DAVORIN, „U spomenu Jovanu Skerliću“, *Vihor*, br. 7, 1914.
- *Vihor*, br. 6, 1914., str. 117.
- VUČKOVIĆ, RADOVAN, *Velika sinteza o Ivi Andriću*, Svjetlost, Sarajevo, 1974.